

Επικούρειες απόψεις περί ευθανασίας

Ευάγγελος Πρωτοπαπαδάκης

Εισαγωγή

Η Επικούρεια φιλοσοφία, τόσο λόγω της διαχρονικότητας των προβληματισμών που θέτει, όσο και εξ αιτίας της διαύγειας και της συνεκτικότητας που την διακρίνει, δείχνει κατάλληλη για την συζήτηση σύγχρονων ηθικών διλημμάτων, όπως. Στο δοκίμιο αυτό θα συζητήσω την ευθανασία ως ηθική επιλογή υπό το πρίσμα της Επικούρειας φιλοσοφίας. Θα παρουσιάσω τις θέσεις του Επίκουρου για την αυτοκτονία και τον πόνο με σκοπό να διερευνήσω εάν και σε ποιόν βαθμό αυτές μπορούν να προαγάγουν τον ηθικό διάλογο περί την ευθανασία. Αρχικά θα υποστηρίξω πως, παρότι η αυτοκτονία πράγματι δεν φαίνεται να αποτελεί για την Επικούρεια σκέψη θεμιτή ηθική επιλογή, ωστόσο αυτή δεν απαξιούται σε κάθε περίπτωση, συνεπώς και η ευθανασία θα μπορούσε υπό προϋποθέσεις να είναι αποδεκτή. Στην συνέχεια θα εξετάσω τον τρόπο με τον οποίο η Επικούρεια φιλοσοφία αντιμετωπίζει τον σωματικό πόνο, και θα υποστηρίξω πως η βίωση αφόρητου πόνου θα μπορούσε – πάλι υπό συγκεκριμένες προϋποθέσεις – να αποτελέσει επαρκή λόγο ηθικής αποδοχής της ευθανασίας.

Περί της έννοιας ευθανασία

Οφείλω εκ προοιμίου να ζητήσω την κατανόηση του αναγνώστη για την επιλογή του θέματος του σύντομου αυτού δοκιμίου, η οποία θα μπορούσε να θεωρηθεί ενδεχομένως εξεζητημένη. Ο κίνδυνος της εκζήτησης ελλοχεύει σε κάθε απόπειρα του μελετητή να διεξέλθει σύγχρονα ηθικά διλήμματα υπό το πρίσμα κάποιας πολύ παλαιότερης από αυτά φιλοσοφικής παράδοσης, στην οποία η εν λόγω προβληματική είναι εντελώς άγνωστη. Εν προκειμένω, είναι γνωστό πως ο Επίκουρος δεν έχει αναφερθεί *συγκεκριμένα* στην ευθανασία. Είναι, επίσης, προφανές πως δεν θα μπορούσε να το έχει πράξει.

Αυτό συμβαίνει διότι ως ουσιαστικό ο όρος *εύθανασία* αναφέρεται για πρώτη φορά σε απόσπασμα έργου του κωμικού ποιητή Ποσειδίππου από την

Κασσάνδρεια της Χαλκιδικής¹, ο οποίος γεννήθηκε εκατό χρόνια μετά τον θάνατο του Επίκουρου, ενώ στην κλασική και ελληνιστική γραμματεία συνολικώς απαντά άλλες τέσσερις φορές². Το επίρρημα *εὐθανάτως* απαντά άπαξ στον Κρατίνο³ και στον Μένανδρο⁴, ενώ το ρήμα *εὐθανατέω* άλλη μια φορά στον Χρύσιππο⁵. Σε όλες αυτές τις περιπτώσεις το περιεχόμενο του όρου είναι εντελώς διαφορετικό από αυτό που του αποδίδουμε στις μέρες μας: η ευθανασία φαίνεται να σημαίνει είτε τον ένδοξο, είτε τον καλό θάνατο ο οποίος, όμως, επέρχεται κατά τρόπο φυσικό ως θείο δώρημα, και όχι ως αποτέλεσμα ανθρώπινης παρέμβασης.

Ο όρος με την έννοια περίπου που έχει σήμερα χρησιμοποιείται για πρώτη φορά από τον Άγγλο φιλόσοφο Φράνσις Μπέκκον (Francis Bacon) μόλις κατά τον 17^ο αιώνα⁶. Στις μέρες μας ως ευθανασία ορίζεται ο σκόπιμος τερματισμός της ζωής ενός πνευματικά διαυγούς, ανιάτως πάσχοντος και επωδύνως θνήσκοντος συνανθρώπου μας ύστερα από δική του λελογισμένη, ενήμερη και επίμονη απαίτηση, με μοναδικό σκοπό να επιστευσθεί ο βέβαιος θάνατος του, ώστε ο άνθρωπος αυτός να ανακουφισθεί από τον δυσβάστακτο όσο και άσκοπο πόνο⁷.

¹ «ὦν τοῖς θεοῖς ἄνθρωπος εὐχεται τυχεῖν τῆς εὐθανασίας κρεῖττον οὐδὲν εὐχεται. οὕτω τι πολὺπουν ἐστὶν ἢ λύπη κακόν.», Ποσειδίππος, *Μύρμηξ*, απ. 18-19, στο *Comicorum Atticorum fragmenta*, edited by T. Kock, τ. 3 (Leipzig: Teubner, 1888).

² Εκτός από το απόσπασμα του Ποσειδίππου ο όρος απαντά κατά χρονολογική σειρά στον ιστορικό Πολύβιο από την Μεγαλόπολη, στον Φίλωνα τον Ιουδαίο, στον Αίλιο και στον Κλήμεντα τον Αλεξανδρέα. Βλέπε Ευάγγελος Πρωτοπαπαδάκης, *Η Ευθανασία Απέναντι στην Σύγχρονη Βιοηθική* (Αθήνα-Κομοτηνή: Αντ. Σάκκουλας, 2002), 24-26.

³ Κρατίνος, απ. 413, στο *Comicorum Atticorum fragmenta*, edited by T. Kock, τ. 1 (Leipzig: Teubner, 1880).

⁴ Ερανισμένο από Αφροδίτη Αβαγιανού, «Ευθάνατος Θάνατος: Το *Καλώς Θανείν* στην Αρχαία Ελλάδα», στο *Ευθανασία: Η Σημαντική του “Καλού” Θανάτου*, επιμέλεια Ελένη Γραμματικοπούλου, 31-54 (Αθήνα: Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, 2000), 34.

⁵ «Εὐγηρεῖν τε μόνον καὶ εὐθανατεῖν τὸν σπουδαῖον· εὐγηρεῖν γὰρ εἶναι τὸ μετὰ ποιοῦ γήρως διεξάγειν κατ' ἀρετὴν, εὐθανατεῖν δὲ τὸ μετὰ ποιοῦ θανάτου κατ' ἀρετὴν τελευτᾶν.» Χρύσιππος, III, 156, στο *Stoicorum veterum fragmenta*, edited by J. von Arnim (Leipzig: Teubner, 1903).

⁶ Francis Bacon, *The Major Works by Francis Bacon*, edited by Brian Vickers (New York: Oxford University Press, 2008), 630.

⁷ Βλέπε Πρωτοπαπαδάκης, *ό.π.*, 40-47.

Ο λόγος για τον οποίον η ευθανασία έχει καταστεί φλέγον ηθικό ζήτημα στις δικές μας μέρες – ενώ δεν ήταν τέτοιο στις μέρες του Επίκουρου – δεν είναι άλλος από την τεράστια πρόοδο που έχει συντελεστεί στον χώρο της βιοϊατρικής και της ιατρικής τεχνολογίας, πρόοδος που επιτρέπει να παρατείνεται χάρη σε συσκευές μηχανικής υποστήριξης η ζωή ενός ασθενούς, ο οποίος κατά τα χρόνια του Επίκουρου θα είχε προ πολλού πεθάνει. Σήμερα μας οι συσκευές που υποστηρίζουν την ζωή μπορούν να διατηρήσουν έναν ασθενή που βρίσκεται, φέρ' ειπείν, σε κώμα για όσο διάστημα αυτές βρίσκονται σε λειτουργία, κάτι που ορισμένες φορές φαντάζει άσκοπο όσο και αφύσικο.

Μια επικούρεια προσέγγιση της ευθανασίας

Δεδομένων όλων των παραπάνω, το ερώτημα που αναπόφευκτα προκύπτει είναι το εξής: πώς είναι δυνατόν να χρησιμοποιηθεί ένα τόσο παλαιό θεωρητικό εργαλείο –όπως είναι η Επικούρεια παράδοση– κατά την συζήτηση ενός τόσο νέου ηθικού διλήμματος; Πρόκειται, προφανώς, για ιδιαιτέρως δυσχερές εγχείρημα. Ωστόσο, το γεγονός αυτό δεν μας υποχρεώνει να σιωπήσουμε. Μπορεί πράγματι ο Επίκουρος να μην είχε – και να μην ήταν δυνατόν να έχει – απασχολήσει την σκέψη του με την ευθανασία, αλλά οι θέσεις που έχει διατυπώσει για συναφή ζητήματα μας δίνουν την δυνατότητα είτε της κατ' αναλογίαν εφαρμογής, είτε της καθ' ερμηνείαν προσαρμογής τους στο ηθικό ζήτημα της ευθανασίας.

Σε ό,τι αφορά την πρώτη δυνατότητα, αυτή της κατ' αναλογίαν εφαρμογής, ένας καλός οδηγός ώστε να εικάσουμε με κάποια σχετική ασφάλεια την αντιμετώπιση που θα επεφύλασσε στην ευθανασία η Επικούρεια φιλοσοφία είναι, νομίζω, οι θέσεις που αποδίδονται στον Επίκουρο σε σχέση με την αυτοκτονία. Θα τεκμηριώσω την θέση μου αυτή με δύο επιχειρήματα, ένα επιστημολογικό και ένα ουσιαστικό. Κατά πρώτον, το ίδιο ακριβώς βλέπουμε πως πράττουν κατά τεκμήριο οι νεο-Καντιανοί φιλόσοφοι σε σχέση με την ευθανασία: την προσεγγίζουν επικαλούμενοι τις αντιλήψεις του Καντ για την αυτοκτονία. Και τούτο είναι απολύτως εύλογο – αυτό είναι το δεύτερο, το ουσιαστικό μου επιχειρήμα – αφού η ευθανασία, όπως τουλάχιστον την όρισα παραπάνω, δεν είναι παρά μια αυτοκτονία στην οποία, όμως, το θύμα είναι διαφορετικό από τον θύτη. Αν εξετάσουμε, λοιπόν, τις θέσεις του Επίκουρου για την αυτοκτονία, με ασφάλεια θα μπορέσουμε να συμπεράνουμε εάν η ευθανασία μπορεί να γίνει ηθικώς αποδεκτή στο σύστημά του ή όχι. Η δεύτερη δυνατότητα που προσφέρεται στον μελετητή είναι αυτή της ερμηνευτικής προσαρμογής άλλων συναφών αντιλήψεων του Επίκουρου σε

σχέση με τον πόνο και την ηδονή, με την αταραξία, με το τι καθιστά την ζωή αξία βίωσης και άλλα αντίστοιχα ζητήματα.

Στο δοκίμιο αυτό θα εξετάσω τις θέσεις του Επικούρου για την αυτοκτονία, καθώς και αυτές που αφορούν στην αξία, την βαρύτητα και τον τρόπο ελέγχου του σωματικού πόνου. Αρχικά θα υποστηρίξω πως, παρότι η αυτοκτονία πράγματι δεν φαίνεται να αποτελεί για την Επικούρεια σκέψη θεμιτή ηθική επιλογή, ωστόσο αυτή δεν απαξιούται σε κάθε περίπτωση, συνεπώς και η ευθανασία θα μπορούσε υπό προϋποθέσεις να είναι αποδεκτή. Στην συνέχεια θα εξετάσω τον τρόπο με τον οποίο η Επικούρεια φιλοσοφία αντιμετωπίζει τον σωματικό πόνο, και θα υποστηρίξω πως η βίωση αφόρητου πόνου θα μπορούσε – πάλι υπό συγκεκριμένες προϋποθέσεις – να αποτελέσει επαρκή λόγο ηθικής αποδοχής της ευθανασίας.

Η επικούρεια προσέγγιση της αυτοκτονίας

Είναι αλήθεια πως ο Επικούρος, όπως ορθώς έχει επικρατήσει να λέγεται, είναι φιλόσοφος της ζωής και όχι του θανάτου¹. Είναι αλήθεια, επίσης, πως διάκειται είτε με σκεπτικισμό, είτε, ακόμη, με ανοικτή εχθρότητα προς την αυτοκτονία. Λοιδορεί, μάλιστα, όσους την προβάλλουν ως εύλογη και οριστική απαλλαγή από τα δεινά του βίου, αφού «ο σοφός, απεναντίας, ούτε απαρνείται την ζωή, ούτε φοβάται να μην ζει, διότι ούτε η ζωή τον καταβάλλει, ούτε πιστεύει πως είναι κακό το να μην ζει [...]»². Όποιος, μάλιστα, προτρέπει τον νέο να ζει καλά ενώ στον γέροντα εύχεται να τελειώσει τον βίο του καλά είναι ανόητος, όχι μόνο γιατί η ζωή είναι επιθυμητή, αλλά και διότι η άσκηση είναι ίδια τόσο για να ζεις καλά όσο και για να πεθάνεις καλά. Ακόμη χειρότερος, βέβαια, είναι αυτός που λέει: καλό είναι να μην γεννηθείς, αλλά μια και γεννήθηκες, βιάσου τις πύλες του Άδη γοργά να διαβείς. Αν το πιστεύει που το λέει, γιατί δεν φεύγει από την ζωή;»³.

¹ Βλέπε, μεταξύ άλλων, I. Brassington, “Killing People: What Kant Could Have Said about Suicide and Euthanasia but Did not”, *Journal of Medical Ethics* 32.10 (2006): 571–574 και D. R. Cooley, “A Kantian Moral Duty for the soon-to-be Demented to Commit Suicide”, *American Journal of Bioethics* 7.6 (2007), 37-44.

² «... οὔτε γὰρ αὐτῷ προσίσταται τὸ ζῆν οὔτε δοξάζεται κακὸν εἶναι τι τὸ μὴ ζῆν». Επικούρος, *Επιστολή προς Μενοικέα* 126, 1. Η μετάφραση από το *Επικούρος, Ηθική: Η Θεραπεία της Ψυχής*, εισαγωγή-μετάφραση-σχόλια Γιώργος Ζωγραφίδης (Θεσσαλονίκη: Ζήτρος, 2009) [στο εξής: Ζωγραφίδης].

³ «Ὁ δὲ παραγγέλλων τὸν μὲν νέον καλῶς ζῆν, τὸν δὲ γέροντα καλῶς καταστρέφειν, εὐήθης ἐστὶν οὐ μόνον διὰ τὸ τῆς ζωῆς ἀσπαστόν, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν αὐτὴν εἶναι μελέτην τοῦ κα-

Ο Σενέκας αποδίδει στον Επίκουρο την εξής διατύπωση: «Είναι γελοίο να τρέχεις προς τον θάνατο επειδή έπληξες από την ζωή, ενώ είναι ο τρόπος που έζησες που σε έκανε να τρέχεις προς τον θάνατο»¹. Ο James Warren αντλώντας από το *De rerum natura* του Λουκρήτιου θεωρεί πως οι Επικούρειοι απέρριπταν την αυτοκτονία διότι πίστευαν πως η επιθυμία της αυτοκτονίας προκαλείται από τον ίδιο τον φόβο του θανάτου, αφού αυτός επηρεάζει τόσο πολύ τους ανθρώπους, ώστε οι άνθρωποι να αδυνατούν να βρουν κάτι ευχάριστο στην ζωή τους, με αποτέλεσμα η αυτοκτονία να μοιάζει ως η μοναδική διέξοδος και η μόνη θεραπεία για την αρρώστια της ζωής². Ωστόσο, ο φόβος του θανάτου για τον Επίκουρο είναι ο πλέον παράλογος φόβος³, και η ζωή μπορεί να είναι ευτυχισμένη σε πείσμα της ενίοτε δεινής συγκυρίας.

«Ο σοφός», γράφει ο Επίκουρος, «ακόμη και στον τροχό του βασανισμού του μπορεί να είναι ευτυχισμένος, παρότι όταν βασανίζεται και θα κλάψει και θα θρηνήσει»⁴. Ωστόσο, παρότι ο σοφός βιώνει τα σωματικά πάθη όπως όλοι οι άνθρωποι, αυτά δεν στέκονται εμπόδιο στην σοφία του⁵. Η απονία

λῶς ζῆν καὶ τοῦ καλῶς ἀποθνήσκειν. πολὺ δὲ χείρων καὶ ὁ λέγων· καλὸν μὴ φῦναι, φύντα δ' ὅπως ὄκιστα πύλας Ἰδαίου περῆσαι. εἰ μὲν γὰρ πεποιθῶς τοῦτο φησιν, πῶς οὐκ ἀπέρχεται ἐκ τοῦ ζῆν;» Επίκουρος, *Επιστολή προς Μενοικέα* 126 – 127. Η μετάφραση από Ζωγραφίδη.

¹ “... ridiculum est currere ad mortem taedio vitae, cum genere vitae ut currendam ad mortem esset effeceris”. Seneca, *Epistulae morales* 24.22. Ο ερανισμός και η μετάφραση από Ζωγραφίδη.

² James Warren, *Facing Death: Epicurus and his Critics* (Oxford: Clarendon Press, 2004), 205.

³ «Συνέθιξε δὲ ἐν τῷ νομίζειν μηδὲν πρὸς ἡμᾶς εἶναι τὸν θάνατον· ἐπεὶ πᾶν ἀγαθὸν καὶ κακὸν ἐν αἰσθήσει· στέρησις δὲ ἐστὶν αἰσθήσεως ὁ θάνατος. ὄθεν γνῶσις ὀρθὴ τοῦ μηθὲν εἶναι πρὸς ἡμᾶς τὸν θάνατον ἀπολαυστὸν ποιεῖ τὸ τῆς ζωῆς θνητόν, οὐκ ἄπειρον προστιθεῖσα χρόνον, ἀλλὰ τὸν τῆς ἀθανασίας ἀφελομένη πόθον. οὐθὲν γὰρ ἐστὶν ἐν τῷ ζῆν δεινὸν τῷ κατελιηφότι γνησίως τὸ μηδὲν ὑπάρχειν ἐν τῷ μὴ ζῆν δεινόν. ὥστε μάταιος ὁ λέγων δεδιέναι τὸν θάνατον οὐχ ὅτι λυπήσει παρών, ἀλλ' ὅτι λυπεῖ μέλλον. ὃ γὰρ παρὸν οὐκ ἐνοχλεῖ, προσδοκώμενον κενῶς λυπεῖ. τὸ φρικωδέστατον οὖν τῶν κακῶν ὁ θάνατος οὐθὲν πρὸς ἡμᾶς, ἐπειδήπερ ὅταν μὲν ἡμεῖς ὄμεν, ὁ θάνατος οὐ πάρεστιν, ὅταν δὲ ὁ θάνατος παρῆ, τόθ' ἡμεῖς οὐκ ἐσμέν». Επίκουρος, *Επιστολή προς Μενοικέα* 124-125.

⁴ «... κἄν στρεβλωθῆ δ' ὁ σοφός, εἶναι αὐτὸν εὐδαίμονα. [...] ὅτε μέντοι στρεβλοῦται, ἔνθα καὶ μύζει καὶ οἰμῶζει». Διογένης Λαέρτιος, *Βίοι φιλοσόφων* X.118. Η μετάφραση από Ζωγραφίδη.

⁵ «... πάθεσι μᾶλλον συσχεθήσεσθαι· οὐκ ἂν ἐμποδίσαι πρὸς τὴν σοφίαν». Διογένης Λαέρ-

είναι απολύτως επιθυμητή, αλλά ακόμη περισσότερο επιθυμητή είναι η αταραξία, και αυτή δεν εξαρτάται απόλυτα από την έλλειψη σωματικού πόνου. Αντίθετα, ο άνθρωπος – τουλάχιστον ο σοφός – έχει την δυνατότητα να διατηρεί την αταραξία του εξισορροπώντας τον σωματικό πόνο με την ανάμνηση ευχάριστων καταστάσεων.

Ο ίδιος ο Επίκουρος γράφει σχετικά στο περίφημο όσο και συγκλονιστικό απόσπασμα της επιστολής του προς τον Ιδομενέα: «Σου γράφω τα λόγια αυτά διάγοντας την τελευταία – και ταυτόχρονα την πιο ευτυχισμένη – ημέρα της ζωής μου. Οι πόνοι της κύστης και του στομαχιού συνεχίζονται με την μεγαλύτερη δυνατή ένταση. Μα όλους τους καταπολεμά η χαρά της ψυχής μου από την ανάμνηση των περασμένων συζητήσεών μας»¹.

Ο πόνος, στο κάτω-κάτω, εάν είναι οξύς είναι σύντομος, και εάν έχει διάρκεια είναι υποφερτός. «Οι δυνατοί πόνοι», λέει ο Επίκουρος, «φεύγουν σύντομα, ενώ οι μακροχρόνιοι δεν είναι δυνατοί»². Οι πιο οξείς πόνοι, περαιτέρω, δεν μπορούν αν διαρκέσουν πολύ, διότι είτε φεύγουν γρήγορα μαζί με την ζωή που παίρνουν – ο υπερβολικός πόνος ενώνεται με τον θάνατο³ –, είτε η οξύτητά τους ελαττώνεται – αρκεί, βέβαια, να θυμόμαστε τα όριά τους και να μην τους επιβαρύνουμε με κάποια δοξασία⁴.

Εάν, λοιπόν, και δεδομένων όλων των παραπάνω, η Επικούρεια φιλοσοφία διάκειται με επιφύλαξη προς την αυτοκτονία γενικώς, και εάν, περαι-

τιος, *Βίοι φιλοσόφων* X.117

¹ «...τήν μακαρίαν ἄγοντες καὶ ἅμα τελευτῶντες ἡμέραν τοῦ βίου ἐγράφομεν ὑμῖν ταυτί-στραγγουρικά τε παρηκολούθει καὶ δυσεντερικὰ πάθη ὑπερβολὴν οὐκ ἀπολείποντα τοῦ ἐν ἑαυτοῖς μεγέθους· ἀντιπαρετάττετο δὲ πᾶσι τούτοις τὸ κατὰ ψυχὴν χαῖρον ἐπὶ τῇ τῶν γεγόντων ἡμῖν διαλογισμῶν μνήμῃ». Διογένης Λαέρτιος, *Βίοι φιλοσόφων* X.22. Η μετάφραση από Ζωγραφίδη.

² «ὅτι τοῦτ' ἐστὶ τὸ παρ' Ἐπικούρου θρυλούμενον ἀεὶ καὶ θαυμαζόμενον, ὡς οἱ μεγάλοι πόνοι συντόμως ἐξάγουσιν, οἱ δὲ χρόνιοι μέγεθος οὐκ ἔχουσιν.» Πλούταρχος, *Πως δεῖ τον νέον ποιημάτων ακοῦειν* 36b, *Plutarch's Moralia*, edited by F.C. Babbitt, vol. 1 (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1969). Η μετάφραση από Ζωγραφίδη.

³ «... ὅτι νῆ Δία χειμαζόμενῳ τὸ ναυάγιον ἐγγύς ἐστιν· ὁ γὰρ πόνος ὁ ὑπερβάλλον συνάψει θανάτῳ.» Πλούταρχος, *Ὅτι οὐδ' ἠδέως ζῆν ἐστὶν κατ' Ἐπίκουρον* 1103D. Ο ερανισμός από Ζωγραφίδη.

⁴ «... ἐπὶ μέντοι τῶν πλείστων πόνων καὶ τὸ τοῦ Ἐπικούρου σοὶ βοηθεῖτω, ὅτι οὔτε ἀφόρητον οὔτε αἰώνιον, ἐὰν τῶν ὄρων μνημονεύῃς καὶ μὴ προσδοξάζῃς». Μάρκος Αυρήλιος, *Τα εἰς εαυτὸν* VII.64.

τέρω, θεωρεί πως ο σωματικός πόνος μπορεί να ελεγχθεί με την δύναμη της σκέψης και της ανάμνησης, φαίνεται πως η ευθανασία ως ηθική επιλογή δεν θα μπορούσε να γίνει εύκολα αποδεκτή από όσους κινούνται στο πλαίσιο της Επικούρειας παράδοσης. Η ευθανασία αφ' ενός μοιράζεται με την αυτοκτονία πολλά ουσιώδη γνωρίσματά της, τη εξαιρέσει του γεγονότος πως το θύμα αδυνατεί να προκαλέσει τον θάνατό του και, συνεπώς, ζητεί προς τον σκοπό αυτό την συνδρομή ενός άλλου προσώπου. Αφ' ετέρου, στην συντριπτική πλειονότητα των περιπτώσεων ο λόγος για τον οποίον αναγκάζεται κάποιος να ζητήσει να του διενεργηθεί ευθανασία δεν είναι άλλος από τον αφόρητο σωματικό πόνο. Συνεπώς η ευθανασία ως ηθική επιλογή φαίνεται να μην εναρμονίζεται με την Επικούρεια παράδοση τόσο ως προς την ίδια την ουσία της, δηλαδή το γεγονός πως αποτελεί μια ιδιαίτερη μορφή αυτοκτονίας, όσο και ως προς τα αίτια που την καθιστούν επιθυμητή εκ μέρους του ηθικού προσώπου, δηλαδή τον αφόρητο σωματικό πόνο.

Η επικούρεια προσέγγιση δεν είναι απόλυτη

Το ερώτημα που παραμένει, ωστόσο, είναι το εξής: η γενικότερη αυτή η αρνητική στάση απέναντι στην αυτοκτονία αφ' ενός, και η υποβάθμιση της βαρύτητας του σωματικού πόνου αφ' ετέρου, θα οδηγούσαν αναπόδραστα αυτόν που κινείται στο πλαίσιο της Επικούρειας παράδοσης στην απόλυτη ηθική καταδίκη της ευθανασίας; Και εάν ναι, αυτό θα ίσχυε για κάθε μορφή ευθανασίας; Η απάντηση και στα δύο αυτά ερωτήματα, κατά την γνώμη μου, δεν μπορεί παρά να είναι αρνητική.

Ο λόγος που υποστηρίζω αυτήν την άποψη είναι πως [α] η γενικότερη επιφυλακτικότητα της Επικούρειας φιλοσοφίας απέναντι στην αυτοκτονία δεν είναι απόλυτη, συνεπώς το ίδιο θα πρέπει να ισχύει για την ευθανασία, και πως [β] ο λόγος για τον οποίον συμβαίνει αυτό φαίνεται να είναι υπό προϋποθέσεις ο αδυσώπητος σωματικός πόνος. Οι Επικούρειοι, συγκεκριμένα, αναγνώριζαν περιπτώσεις κατά τις οποίες η αυτοκτονία είναι αποδεκτή ως ηθική επιλογή.

Μια από αυτές είναι η περίπτωση του Δημόκριτου από τα Άβδηρα της Θράκης, ο οποίος κατά την παράδοση σε ηλικία 90 ετών το έτος 370 π.Χ., δηλαδή περίπου 30 χρόνια πριν από την γέννηση του Επικούρου, αρνήθηκε να δεχθεί τροφή με σκοπό να τερματίσει την ζωή του, και τούτο διότι λόγω της προχωρημένης του ηλικίας είχε αρχίσει να χάνει την μνήμη του¹. Αν θυμηθούμε αυτό που παραπάνω αναφέρθηκε, ότι, δηλαδή, ο σοφός μπορεί να

¹ Βλέπε Warren, ό.π., 207.

υπερνικά τον πόνο ανακαλώντας στην μνήμη του ευχάριστα γεγονότα και έτσι να διατηρεί την αταραξία του, τότε θα καταλάβουμε για ποιόν λόγο οι Επικούρειοι θεωρούσαν ηθικώς αποδεκτή την αυτοκτονία του Δημόκριτου: ο εκφυλισμός της μνήμης του θα τον εμπόδιζε να ανακαλεί στην σκέψη του ευχάριστες στιγμές, και έτσι ο σωματικός πόνος δεν θα μπορούσε να εξισορροπηθεί, με αποτέλεσμα να μην μπορεί να διατηρήσει την πολυπόθητη αταραξία της ψυχής του.

Το ίδιο ακριβώς, όμως, ισχύει και στην περίπτωση της ευθανασίας: υπάρχουν περιπτώσεις κατά τις οποίες ο σωματικός πόνος είναι τόσο οξύς και επίμονος, ώστε δεν επιτρέπει στον πάσχοντα να ανακαλεί στην σκέψη του ευχάριστα γεγονότα της ζωής του και έτσι να παραμένει ατάραχος. Σε άλλες περιπτώσεις η ίδια η πάθηση επηρεάζει την μνήμη του ασθενούς, όπως συμβαίνει σε ορισμένες περιπτώσεις καρκίνου στον εγκέφαλο ο οποίος πλήττει τον ιπλόκαμπο καταστρέφοντας τα κέντρα της μνήμης που βρίσκονται εκεί, αλλά αφήνει ανέπαφα τα κέντρα πρόσληψης και επεξεργασίας του πόνου. Στις περιπτώσεις αυτές, θα λέγαμε χρησιμοποιώντας Επικούρεια ορολογία, ακόμη και ο σοφός δεν μπορεί να παραμείνει εσθλός και, συνεπώς, το αίτημα για ευθανασία φαντάζει δικαιολογημένο.

Πέραν τούτων, δεν πρέπει να λησμονούμε πως η Επικούρεια παράδοση, παρότι στέκεται με επιφύλαξη απέναντι στην αυτοκτονία, σε καμία περίπτωση δεν επιδοκιμάζει το απελπισμένο και μάταιο γάντζωμα στην ζωή, ιδίως όταν η διατήρησή της δεν συμβάλλει στην επίτευξη της αταραξίας ή στην αύξηση της ηδονής. Όπως γράφει ο Επίκουρος, «ο άπειρος και ο πεπερασμένος χρόνος έχουν ίση ηδονή, αρκεί κάποιος να εκμετρά τα όριά της με την λογική». Και συμπληρώνει: «η σάρκα, βέβαια, δεν δέχεται όρια στην ηδονή. Ο νους, όμως, αφού κατανόησε με την δύναμη του λόγου τα όρια της σάρκας και διέλυσε τον φόβο του θανάτου, δεν έχει ανάγκη τον άπειρο χρόνο»¹. Με άλλα λόγια, μόνον η διάρκεια της ηδονής αυξάνεται με την παράταση της ζωής, αλλά όχι η έντασή της. Κατά τον Sharples η φράση αυτή του Επίκουρου μπορεί να καταδεικνύει πως για εκείνον αυτό που είχε σημα-

¹ «Ο άπειρος χρόνος ίσην έχει την ήδονήν και ο πεπερασμένος, εάν τις αὐτῆς τὰ πέρατα καταμετρήσῃ τῷ λογισμῷ. Ἡ μὲν σὰρξ ἀπέλαβε τὰ πέρατα τῆς ήδονῆς ἄπειρα καὶ ἄπειρος αὐτὴν χρόνος παρεσκεύασεν· ἡ δὲ δίανοια τοῦ τῆς σαρκὸς τέλους καὶ πέρατος λαβοῦσα τὸν ἐπιλογισμὸν καὶ τοὺς ὑπὲρ τοῦ αἰῶνος φόβους ἐκλύσασα τὸν παντελεῖ βίον παρεσκεύασε, καὶ οὐθὲν ἔτι τοῦ ἀπείρου χρόνου προσεδεήθη». Επίκουρος, *Κύρια δόξαι* 19-20. Η μετάφραση από Ζωγραφίδη.

σία είναι η ποιότητα και όχι η ποσότητα της ζωής¹.

Άπαξ και ο σοφός κατακτήσει την ύψιστη ηδονή, την αταραξία, η διατήρηση της ζωής του φαίνεται να μην έχει το ίδιο νόημα που είχε πριν. Λέγεται πως αυτός ακριβώς ήταν ο λόγος που αυτοκτόνησε ο Επικούρειος Διόδωρος: θεώρησε πως, αφού κατέκτησε την αταραξία, η ζωή του εκπλήρωσε τον σκοπό της και για τον λόγο αυτό με απόλυτη ηρεμία έθεσε τέλος στην ζωή του². Φαίνεται πως οι Επικούρειοι δεν είχαν ξεκάθαρη απάντηση στο ερώτημα περί του τι καθιστά την ζωή επιθυμητή αφότου κατακτηθεί η αταραξία. Το πρόβλημα γίνεται ακόμη πιο δύσκολο όταν η ζωή τείνει να καταστεί ανυπόφορη από τους πόνους, και δεν είναι πλέον δυνατή η διατήρηση της αταραξίας. Σε τέτοιες περιπτώσεις θα μπορούσαμε με σχετική ασφάλεια, νομίζω, να θεωρήσουμε πως η ευθανασία ως ηθική επιλογή δεν αντίκειται στην Επικούρεια παράδοση.

Επίλογος

Στο σύντομο αυτό δοκίμιο επεχείρησα να εξετάσω το ηθικό δίλημμα της ευθανασίας υπό το πρίσμα της Επικούρειας σκέψης. Συγκεκριμένα, επέλεξα να εστιάσω στις απόψεις του Επικούρου για την αυτοκτονία και για την διαχείριση του σωματικού πόνου, θεωρώντας πως αυτές είναι κατάλληλες ώστε να φωτίσουν κατά τρόπο γόνιμο σημαντικές πτυχές του ζητήματος.

Η ευθανασία αποτελεί πολύπτυχο και ιδιαίτερος απαιτητικό ηθικό ζήτημα στις μέρες μας, και όσοι ασχολούνται με αυτήν αναμφίβολα ωφελούνται από την διεύρυνση και τον εμπλουτισμό της προοπτικής τους. Η νηφάλια σκέψη του Επικούρου διαθέτει κατά την γνώμη μου την δυναμική που απαιτείται ώστε να προσεγγισθούν με διαφορετικό τρόπο –ενίοτε απροσδόκητο– σημαντικές παράμετροι που αφορούν την ηθική αξιολόγηση της ευθανασίας.

---

¹ Robert Sharples, *Στωικοί, Επικούρειοι και Σκεπτικοί: Μια Εισαγωγή στην Ελληνιστική Φιλοσοφία*, μετάφραση Μαρίνα Λυπουρλή και Γιάννης Αβραμίδης (Θεσσαλονίκη: Θύραθεν, 2002), 164.

² Βλέπε Warren, *ό.π.*, 207.

Βιβλιογραφία

- Arnim J. von (Ed.), *Stoicorum veterum fragmenta* (Leipzig: Teubner, 1903).
- Bacon Francis, *The Major Works by Francis Bacon*, edited by Brian Vickers (New York: Oxford University Press, 2008).
- Brassington I., “Killing People: What Kant Could Have Said about Suicide and Euthanasia but Did not”, *Journal of Medical Ethics* 32.10 (2006): 571-574.
- Cooley D. R., “A Kantian Moral Duty for the soon-to-be Demented to Commit Suicide”, *American Journal of Bioethics* 7.6 (2007), 37-44.
- Kock T. (Ed.), *Comicorum Atticorum fragmenta*, 3 τόμοι (Leipzig: Teubner, 1880-1888).
- Seneca, *Epistulae morales*.
- Sharples Robert, *Στωικοί, Επικούρειοι και Σκεπτικοί: Μια Εισαγωγή στην Ελληνιστική Φιλοσοφία*, μετάφραση Μαρίνα Λυπουρλή και Γιάννης Αβραμίδης (Θεσσαλονίκη: Θύραθεν, 2002).
- Warren James, *Facing Death: Epicurus and his Critics* (Oxford: Clarendon Press, 2004).
- Αβαγιανού Αφροδίτη, «Ευθάνατος Θάνατος: Το Καλώς Θανείν στην Αρχαία Ελλάδα», στο *Ευθανασία: Η Σημαντική του “Καλού” Θανάτου*, επιμέλεια Ελένη Γραμματικοπούλου, 31-54 (Αθήνα: Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, 2000).
- Διογένης Λαέρτιος, *Βίοι φιλοσόφων*.
- Επίκουρος, *Επιστολή προς Μενοικέα*.
- Επίκουρος, *Κύρια δόξαι*.
- Ζωγραφίδης Γιώργος (Επιμ.), *Επίκουρος, Ηθική: Η Θεραπεία της Ψυχής* (Θεσσαλονίκη: Ζήτρος, 2009).
- Μάρκος Αυρήλιος, *Τα εις εαυτόν*.
- Πλούταρχος, *Ότι ουδ’ ηδέως ζην έστιν κατ’ Επίκουρον*.
- Πλούταρχος, *Πως δει τον νέον ποιημάτων ακούειν*.
- Ποσειδιππος, *Μύρμηξ*.
- Πρωτοπαπαδάκης Ευάγγελος, *Η Ευθανασία Απέναντι στην Σύγχρονη Βιοηθική* (Αθήνα-Κομοτηνή: Αντ. Σάκκουλας, 2002).